

TRANGSTRÆDEGRAVNINGEN

Et snit gennem middelalderens Randers

Af Bjørn Stürup

I et notat 14. maj 1968 har jeg skrevet: »Behovet for et stort, stratigrafisk sammenligningsmateriale (særligt af middelalderlig sort - og rødkeramik) er blevet meget presserende, særligt gennem museets studier af materialet fra de tidligere byudgravninger. Disse studier har resulteret i en foreløbig typologisk opdeling (1) der imidlertid er utilstrækkelig til videre arbejde med stoffet«.

Dette notat omhandler iøvrigt forslag til en mindre undersøgelse på den da åbne byggeplads på hjørnet af Trangstræde og Brødregade, hvor gavlhuset Brødregade 27 netop var nedrevet (2). Jeg antog, at grunden lå netop på overgangen mellem det oprindelige byområde og opfyldningsarealerne udenfor, og at man kunne formode at kun en (højst to) egentlige bygninger havde været opført på stedet.

I perioden 14. juni-14. august 1968 gennemførtes sondagen (3). I den første del af undersøgelsen var vejret meget varmt og tørt, mens den sidste måned karakteriseredes af regn, der vanskeliggjorde arbejdet i forbindelse med indsvivende grundvand. Resultaterne var imidlertid tilfredsstillende for så vidt mange enkeltstykker fremkom i klar stratifikation, men forskellige forhold (bl.a. bygning og indretning af nyt museum) har udskudt behandlingen af det indsamlede materiale.

Sondagen var udlagt som et 2 × 8 m, øst-vest orienteret felt, hvis vestligste ende lå 4 m øst for fortovskanten i Brødregade (4) (fig. 1). Feltet lå parallelt med og

nord for Trangstræde i en afstand af 2 m fra vejbanen, således at der ikke ville blive vanskeligheder med eventuelle grundmure til den netop nedrevne bygning. Det var på forhånd klart, at det ikke ville være muligt at forfølge evt. anlæg til siderne, og grøften førtes derfor ned til en dybde af ca. 2,60 m under overfladen, med det formål at redegøre for de stratigrafi-

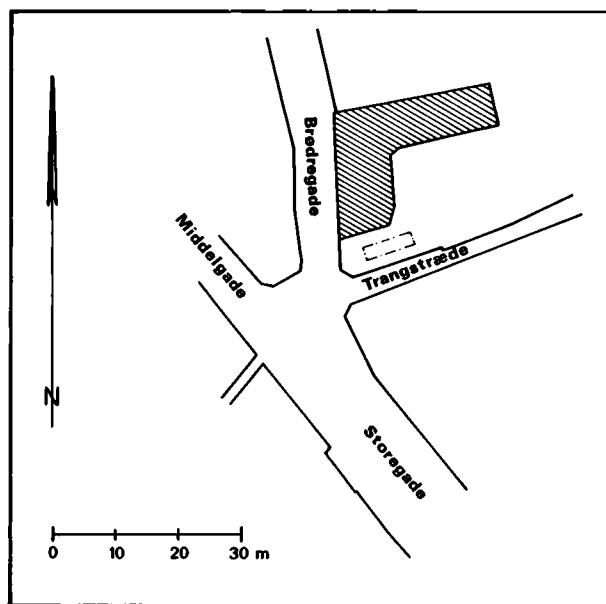

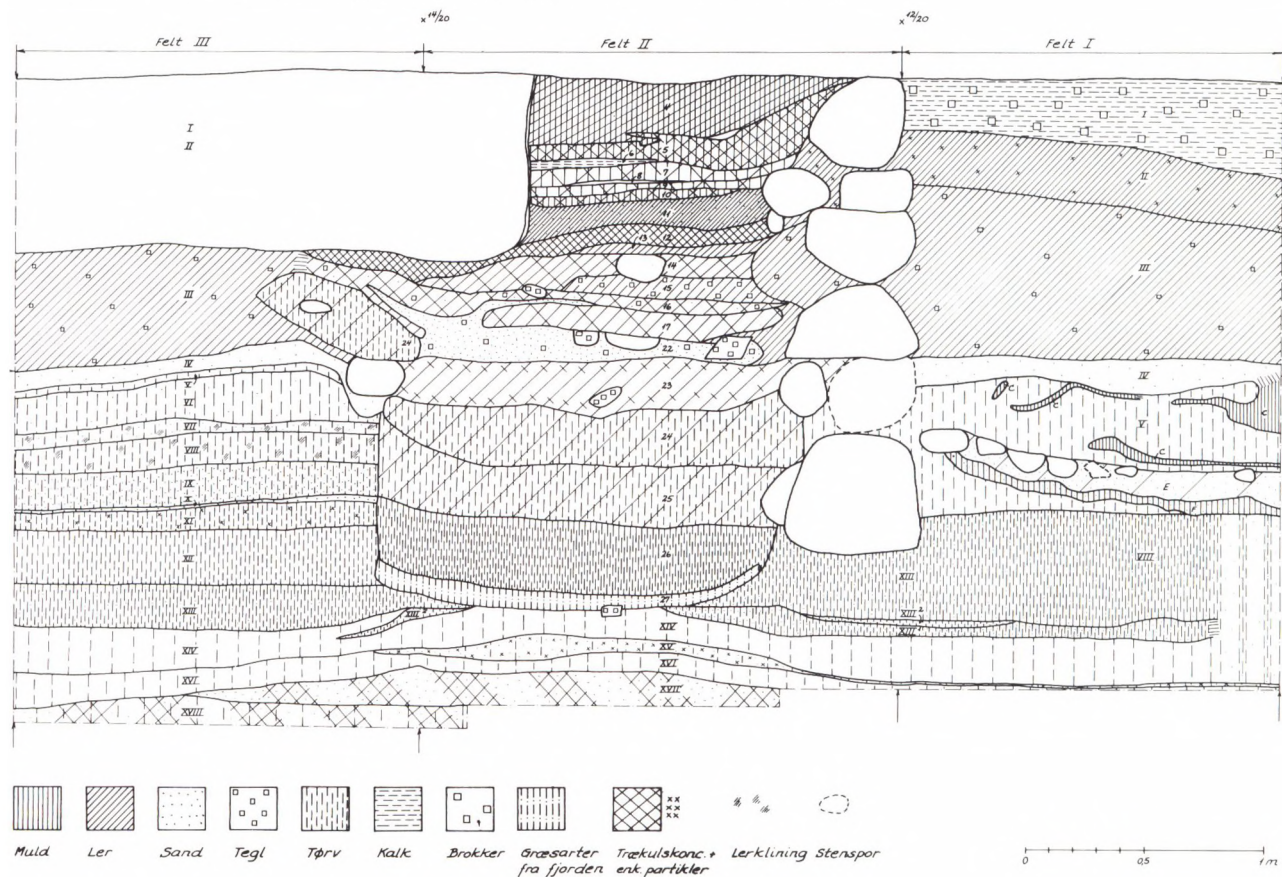
Fig. 1. Udgravningsfeltet markeret på nordsiden af Trangstræde (se note 4).

ske forhold og fremskaffe et genstandsmateriale til karakteristik af lagfølgen. I det snævre felt var der, naturligvis, moderne forstyrrelser, og en kælder i den østligste ende gjorde det umuligt at foretage undersøgelser her. Derved indskrænkedes feltet til ca. 6×2 m, der til gengæld ikke indeholdt hæmmende forstyrrelser fra nyere tid.

Ved gennemgang af den nordvendte, sydlige profilvæg (fig. 2) vil det være rimeligt at følge den naturlige rækkefølge i aflejringerne (at begynde nedefra) og hermed anvende den tolkning, som dels foregik un-

der udgravningen, dels fremgik af den efterfølgende analyse. De 3 felter (2×2 m) er benævnet I, II og III fra vest mod øst. Lagfølgen i de enkelte felter er nummereret ovenfra i hvert felt for sig - det viste sig praktisk at nummerere med »arabertal« i felt II - og der er således kun delvis overensstemmelse mellem lagnumrene i felt I og III. Under tolkningen har det vist

Fig. 2. Opmåling af den sydlige væg i udgravningsfeltet. Lagfølgen er anført med de betegnelser, der også anvendes i denne artikel, men faseopdelingen er ikke markeret. Flere lag er signatureret med kombinationssignatur.

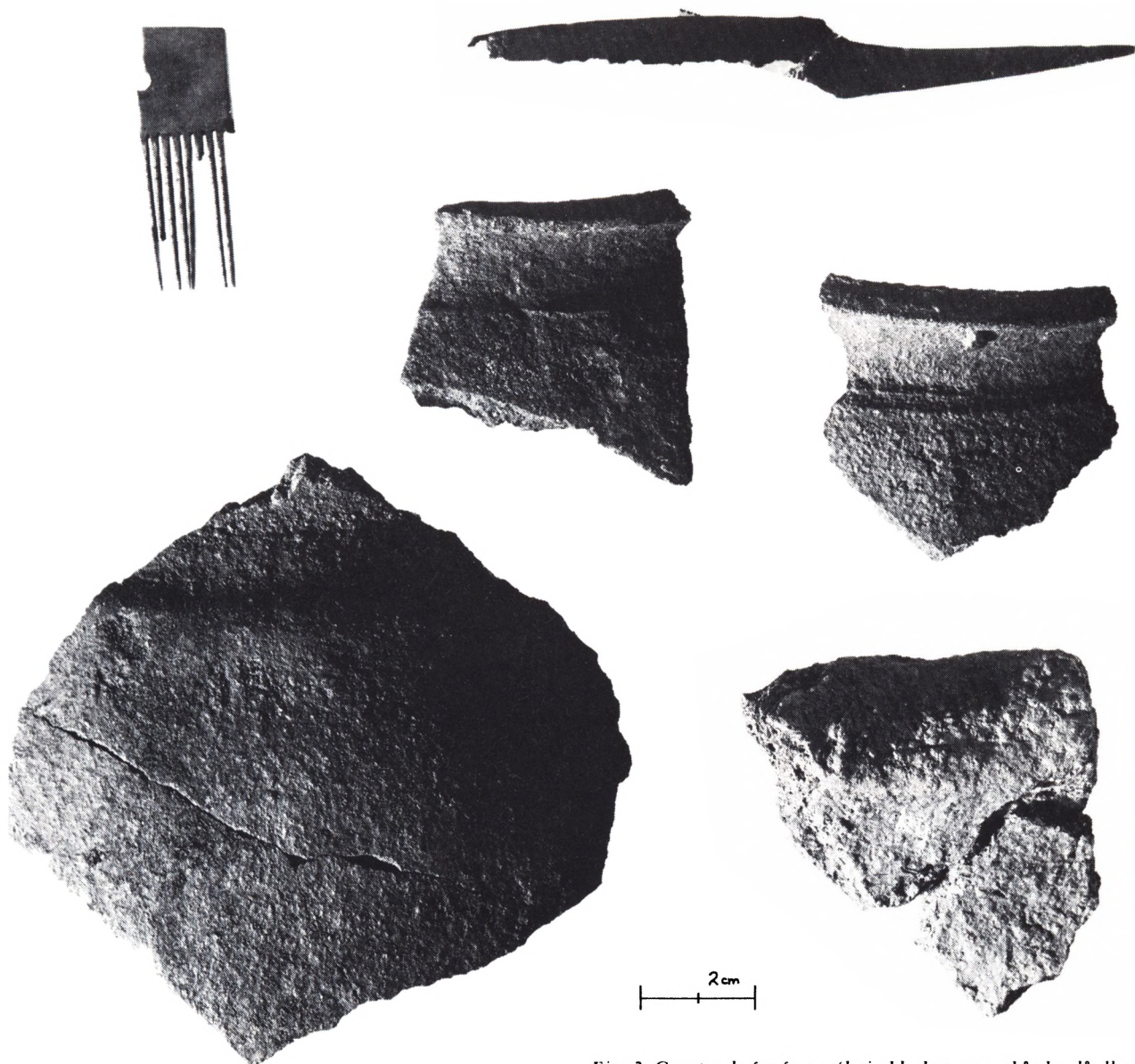

Fig. 3. Genstande fra fase a (kniv kh, kam ma, skår ky. lå, ll og me). Foto: Lars Johansson.

sig, at lagfølgen praktisk kan samles i faser betegnet a - f regnet fra det ældst iagttagne til den nu nedrevne 1600-tals bygning.

Fase a (lag XVIII-XIII)

De dybeste lag, der blev fundet, var gennemgående i alle tre felter og karakteriseredes af tørvedannelser med enkelte sandstriber samt et begrænset indhold af skår m.v., en del pinde, træspåner og forkullet affaldstræ. Der synes ikke at være tvivl om, at disse lag repræsenterer tilgroning i vand med udsmid fra nærliggende beboelse. Foruden et fragment af en benkam, en lille jernkniv og en del affaldslæder omfatter genstandsmaterialet fra disse lag 130 skår (fig. 3), hvoraf 40 kan samles i lerkar lv (fig. 4). Disse skår er alle karakteriseret ved gråt gods og overflade - (dog af vekslende mørkhed) - hård brænding, grov skarpkornet magring, hvis større korn ofte stikker gennem overfladen, der dermed bliver ujævn (nupret). De enkelte skår har ofte en meget varieret tykkelse, hvilket må ses i sammenhæng med, at lerkarrene er udtrykket indefra. Flere skår viser en »slip«-agtig overstrygning - formentligt med en våd klud - og i denne ses på nogle skår en horisontal sribeeffekt, der ikke må forveksles med drejespor.

Fig. 4. Lerkar lv samlet af skår fra felt III, lag XIV. Foto: Lars Johansson.

Fase b (felt III, lag XII-VI)

Kun i det østligste felt var det muligt at følge lagfølgen opover, men her er det til gengæld klart, at der er en ubrudt følge til en dybde under overfladen af ca. 1,30 m. Lagfølgen her (lag XVIII-VI) må forklares ved en jævn opvoksning, der efterhånden opnår en

Fig. 5. Udgravningsfelterne set fra øst. I forgrunden i felterne III-II ses rester af bo- eller værkstedsanlæg fra de øvre lag. Bag dette muren, hvis øverste lag sten er fjernet.

fasthed, der muliggør bo- eller værkstedsaktivitet repræsenteret ved dele af faststående konstruktioner (fig. 5). Også genstandsmaterialet synes at vise en jævn udvikling uden spring i denne lagfølge - uden det dog er muligt at fastlægge varigheden af dette forløb. Mest fremtrædende i fase b's genstandsmateriale er 3 tenvægte og 138 skår, der alle har de væsent-

lige karaktertræk tilfælles med skårene fra fase a (grå farve, hård brænding, nupret overflade ofte med »slip«) (fig. 6). Der er dog en generel tendens gennem lagene XIII til VIII til, at magringen bliver stadig mere homogen og finkornet - stadigt hyppigere anvendes sand som magringsmiddel i stedet for det skarpkornede, knuste granit, der ses i de dybere lag.

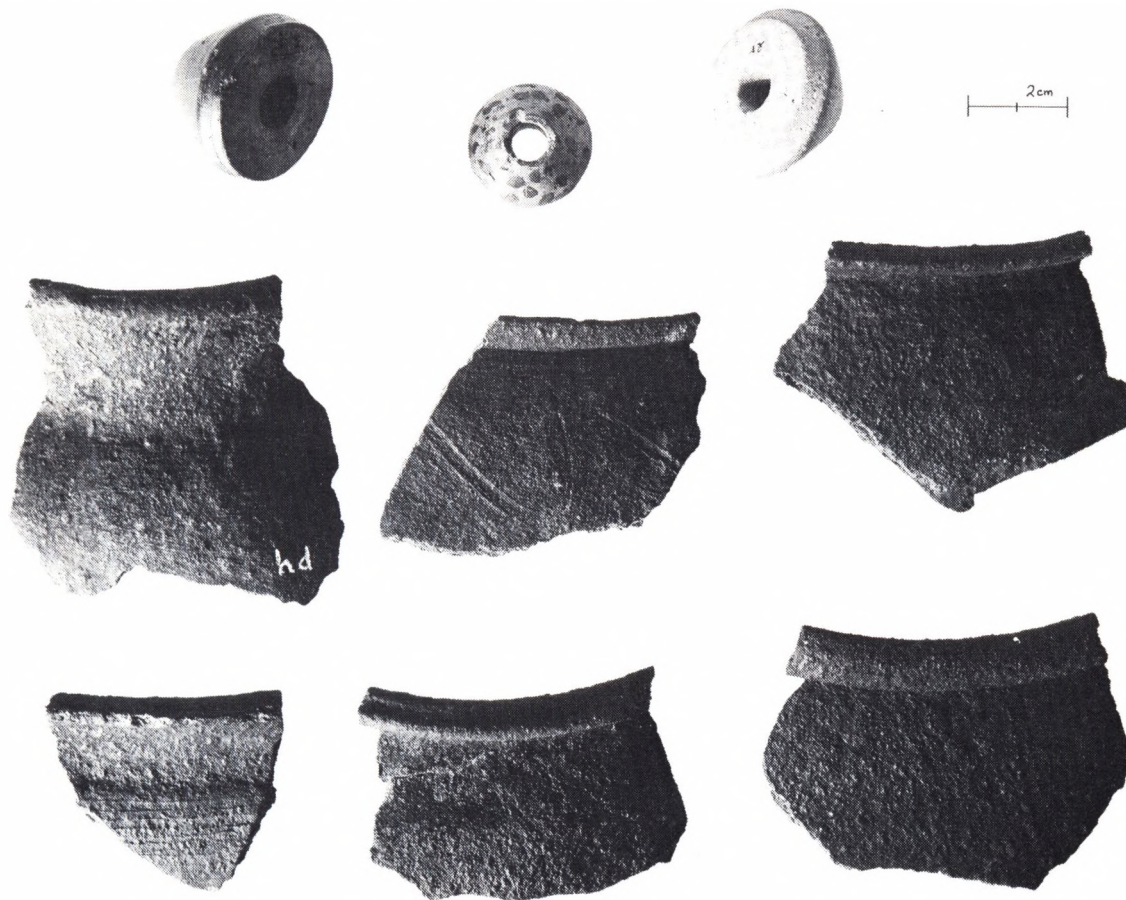

Fig. 6. Genstande fra fase b (tenvægte er, få og km, skår el. fb, hd, jb og kl). Foto: Lars Johansson.

Dette ændrer ikke den tekniske udførelse, og overfladen er stadig nupret, omend denne nupring også bliver finere. Der er måske også en tendens til et endnu hårdere gods, men dette træk er det vanskeligt at registrere objektivt. De to øverste lag i b-fasen adskiller sig i denne udvikling ved atter at indeholde skår med grov, uensartet magring, der også får udtryk i overfladen. Et enkelt skår med dele af en stærkt nupret karside og en del af et vel afglattet bundparti viser, at nupringen ikke er en følge af mangler i den tekniske formåen.

Fase c (felt II, »graven«, muren)

Ved overgangen mellem felterne III og II er lagfølgen VI-XII overskåret fra nord til syd af en lodret nedgravning i hele feltets bredde. Nedgravningens vestlige side markeres af en mur, der kunne følges næsten fra overfladeniveau til en dybde af godt 2 m ved overgangen mellem felterne II og I. Denne mur, der er bygget af marksten, forløber ikke ganske retvinklet i feltet, men har en svag drejning til parallellitet med Brødre-gade i vest - dette gælder også nedgravningen østfor. Nedgravningen (»graven«) har været ca. 1,7 m bred og ca. 1 m dyb (i øst - muren har været mindst 1 m højere i vest), og bunden af »graven« har været bredt uformet. Bundlaget (lag 27) i »graven« karakteriseredes som »ca. 0,06 m tykt lag af græsarter fra fjord eller

Fig. 7. Genstande fra fase c (skår ke). Foto: Lars Johansson.

eng, med lidt skår, ben og pinde«. De 8 skår, der udgør genstandsmaterialet fra lag 27, er alle grå, hårdt brændt (»klingre«), sandmagrede og fint nuprede i overfladen (fig. 7). De er således i fuld overensstemmelse med skårene fra lag VIII i felt III (fase b).

Fase d (felt II, lag 26-24)

Lagene over »gravens« bundlag, (lag 26-24) bestod hovedsageligt af tørvedannelser, der opfylder »graven« til overkant af nedgravningen i øst. Det synes rimeligt at tolke denne opfyldning som en naturlig fremvoksning måske i åbent, stille vand (fig. 8). Den østlige bred af »graven« var iøvrigt dækket af et lag af hasselpinde (lag V i felt III), der fandtes tæt, uden gennemskuelig orden. Genstandsmaterialet i denne fase d er meget beskedent. Ialt 49 skår, hvoraf de 7 er af svagt, sandmagret, gulligt gods med næsten klar, brunlig blyglacur, der nogen steder har et gråt, metalisk skær. Meget tyder på, at de kan være af samme kar. Resten (42 skår) er af det hårde grågods, der er udpresset indefra og dermed har varierende skårtyk-

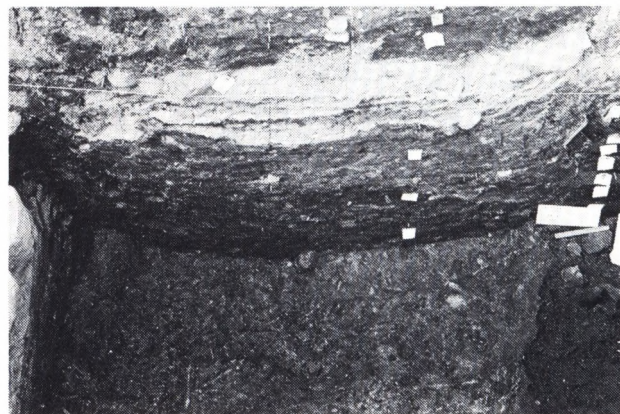

Fig. 8. »Graven« i felt II set fra syd. Bundlaget (lag 27) er afdækket. I venstre side skimtes det nederste af muren, i højre side anes den gennemskårne lagfølge i felt III.

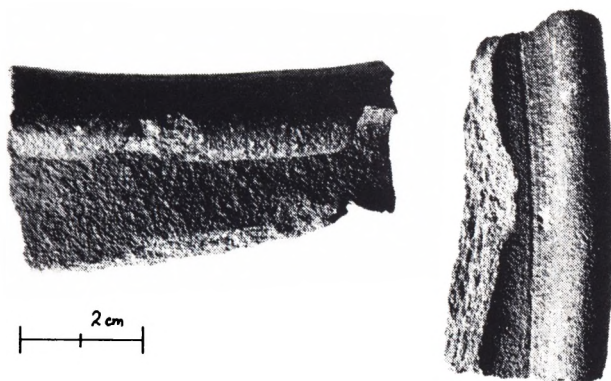

Fig. 9. Genstande fra fase d (skår dv og jz). Foto: Lars Johansson.

kelse. De har næsten alle en tæt, homogen sandmagring og fint, nupret overflade, og en del har overstrygning med en let »slip« (fig. 9).

Fase e (felt II, lag 23-13 og felt III, lag IV-III)

Lag 23 i felt II synes at udjævne de sidste niveauforskelle; det består af sand med trækulstriber, og over dette har man tydelige vidnesbyrd om en serie af bo- eller værkstedsaktiviteter (lergulve, ildsteder m.v.), der synes at have udnyttet muren i vest, men kun har haft spinkel afgrænsning mod øst. Genstandsmaterialet fra lagene efter »gravens« opfyldning (over lag 23 i felt II) er klart senere end lagene under lag 23 i felt II og under lag V i felt III og modsiger ikke en datering til den periode, hvorfra vi har de første skriftlige vidnesbyrd om Trangstræde: 1465 (5). En gennemgang af genstandsmaterialet fra fase e viser også her en klar overvægt for den grå, hårdt brændte keramik med tæt sandmagring og fint nupret overflade. (321 skår mod 42 skår af rødgoods eller stentøj) (fig. 10). Enkelte skår viser som et nyt træk en afskrabning, der synes at være foretaget med kniv. Nogle meget kraftige skår optræder i materialet. De viser stærkt fortykkede rande, der kan være ornamenterede med bølge-

nie på oversiden, og de kan have kraftige, profilerede lister pålagt på ydersiden under randen. De må stamme fra kraftige, brede skåle og adskiller sig i gods og andre træk iøvrigt ikke fra den generelle karakteristik. En del af de andre skår synes at stamme fra kar med en svagt markeret udsvæjet hals over en antydning af hals/skuldermarkering. Dette særlige træk er af lokal interesse, idet det karakteriserer hele den senere produktion af »Vorup-gråkeramik« (6).

Vest for den store mur (felt I) kan lagene til ca. 1,5 m's dybde kun karakteriseres som opfyldning. De indeholder ret store mængder brokker af munkesten, tagtegl og mørtel, der naturligt kan sættes i forbindelse med nedrivningen af Sct. Clemens kirke (7) og udbygningen af Randers i sydlig retning i begyndelsen af 1500-tallet. Under disse opfyldningslag fandtes en ret jævn brolægning af afrundede marksten - under udgravningen klart karakteriseret som »stærkt slidt«.

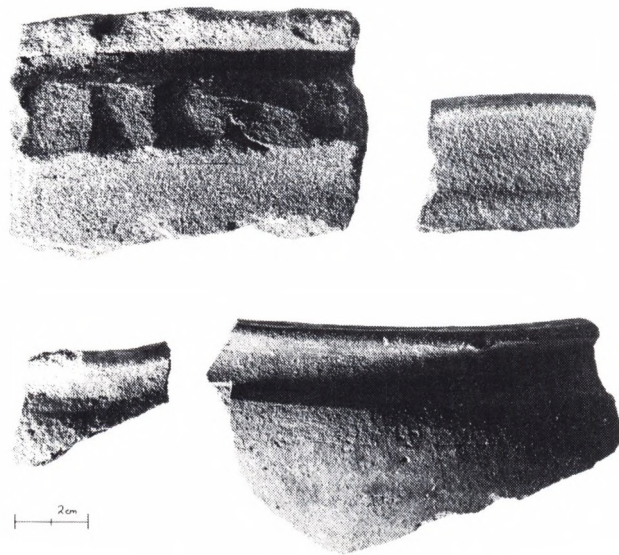

Fig. 10. Genstande fra fase e (skår, bd, be og cr). Foto: Lars Johansson.

Denne brolægning niveau er kun lidt lavere end »gravens« østlige bred, og den vil kunne ses i forbindelse med konstruktionen af såvel mur som »grav« (fig. 11). Under brolægningen genfindes lag, der er gennemskåret i gravens østlig side, og der er også her

Fig. 11. Felt I og II set fra vest. Midt i billedet ses rester af muren og foran den anes brolægningen i felt I. Bag muren ses gulvlag 18 i felt II.

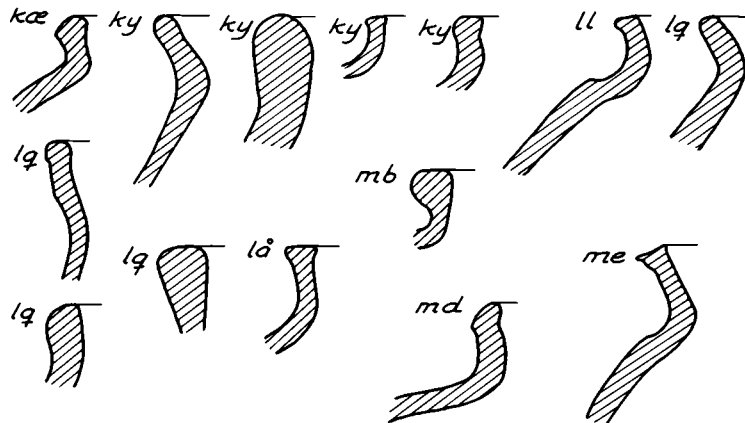
vidnesbyrd om beboelse - dog måske i et lidt højere, afgravet niveau. Således fandtes bl.a. en lodretstående træstolpe, der tolkes som hjørnestolpe til et bulhus.

Fase f omfatter de øvre lag i alle felter. Der er herfra et ret stort skårmateriale, som i sin helhed kan dateres til nyere tid - efter 1600-tallets midte. Dette er ikke uden interesse, men falder i en detaljeret behandling udenfor rammerne af denne fremlæggelse.

Jeg har i det foregående søgt at sammenholde nogle stratigrafiske iagttagelser med en gennemgang af et genstandsmateriale, der i det hele og store består af hårdt brændt gråkeramik (fig. 12). Jeg mener, der i beskrivelserne er enkelte holdepunkter for en udvikling, men jeg er opmærksom på, at det statistiske grundlag er uhyre spinkelt, og at der ikke forekommer meget, der vil kunne fæstne de enkelte lag i en eksakt kronologi. Jeg finder dog det med sikkerhed kan siges at fase a, der ikke synes at repræsentere det ældste i byen, må være aflejret i meget tidlig middelalder, og at fase c bedst kan tidsfæstes i 1300-tallet. Jeg håber at en relativ kronologi også kan have nogen værdi, og jeg har bestræbt mig for at lade de karakteriserende træk være beroende på det, der kan ses med øjet og føles med fingrene. Yderligere og mere »objektive« studier kan måske følge senere. En genoptagelse af materialet bør også indeholde analyser af de fundne spor af bosættelse og anden aktivitet og medtage de småtræk (fækalier af hunde og svin (?), madrester på indsiden af skår m.v.) som kan være af betydning for forståelsen af levevilkårene i Randers i middelalderen (8).

Fig. 12. Profiltegninger af udvalgte randskår, karakteriserende for den faseopdeling der er anvendt i artiklen.

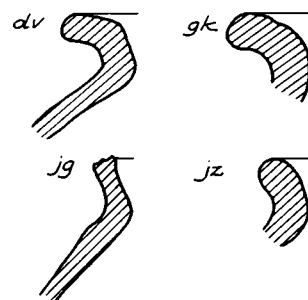
Fase a

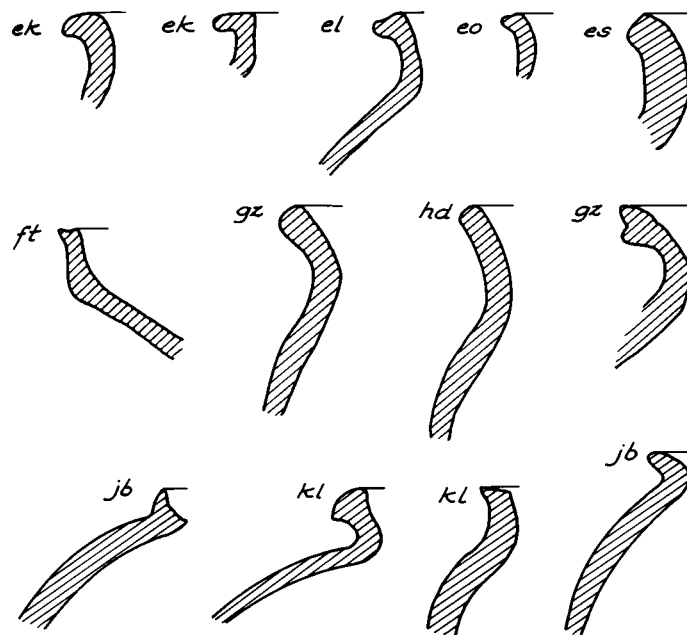
Fase c

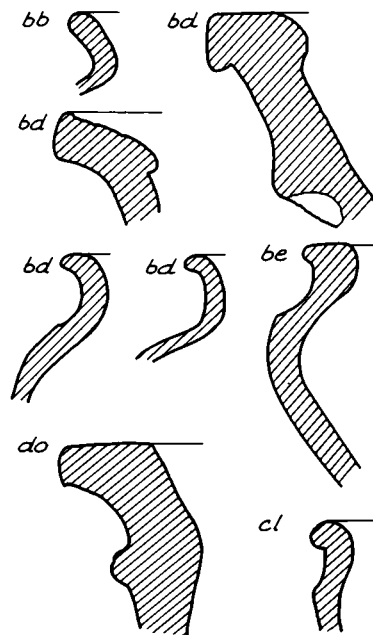
Fase d

Fase b

Fase e

1. Hans Runge Kristoffersen, »Middelalderkeramik« fra Randers og en lokal udvikling. Historisk Aarbog fra Randers Amt. 1967 s. 93 ff.
2. Matr. nr. 79, Randers Købstad, Støvring herred.
3. Kulturhistorisk Museum, Randers, journ.nr. 65-68.
4. På nye kort er navnet Trangstræde anvendt på et nord-sydgående gadeforløb øst for den her omtalte lokalitet.
5. 30. okt. 1465. Hermen Splythow dictum malere købte en kålgård i Sct. Clemens Sogn, beliggende norden op til Trawnstræde. Povl v. Spreckelsen, Randers-Data. Særtryk af Historisk Aarbog fra Randers Amt. 1961 s. 18.
6. Lise Barfod, Ingen nød i Potteland. SKALK 1966 nr. 4, s. 7 ff.
7. 21. okt. 1540. Kongelig tilladelse til nedbrydelsen af St. Clemens kirke og kirkegaard. Samlinger til Jydsk Historie og Topografi. 3. række, III s. 264.
8. Endnu er kun knoglematerialet behandlet (på Zoologisk Museum, København- ved Tove Hatting). Selv om denne artsbestemmelse ikke giver henvisning til lagfølgen i undersøgelsen giver den væsentlige bidrag til dennes forståelse - En mindre del af knoglematerialet er eftermiddelalderligt. Tove Hatting skriver: Det forholdsvis rigelige knoglemateriale, der er fundet ved udgravningen i Trangstræde, er stærkt ituslået, hvad er ganske naturligt, da det stammer fra møddingslag, og altså er måltidsrester. Dette medfører også, at de dyrearter, der findes i knoglematerialet, ikke repræsenterer hele spekteret af dyr, der fandtes i Randers i middelalderen, men i det væsentlige kun de, der fandtes på spisekortet.

Det er således de almindelige husdyr, kvæg, svin og får der dominerer, men både fugle og fisk samt enkelte repræsentanter for den vilde pattedyrfauna er fundet i materialet.

Selvom knoglerne er sønderslåede, kan man konstatere, at de dyr man har holdt som husdyr i Randers middelalder har lignet dyrene i denne tidsperiode iøvrigt. De ret rigelige fund fra andre middelalder lokaliteter har givet et ganske godt billede af den tids husdyr. Det mest karakteristiske træk som går igen hos både kvæg, svin og får, er den meget ringe størrelse. Køerne har haft en gennemsnits skulderhøjde på omkring 114 cm., og deres stejler, benkærnerne i hornet, vidner om at de har haft små, krumme horn. Andre og større stejler viser dog, at handyrerne (tyre og stude) naturligt nok har været prydet med lidt større horn. Også svinene har været små, sandsynligvis har de været både højbenede og magre, og de har i hvert fald haft et langstrakt vildsvinelignende hoved.

Blandt fårene har der været både hornede og kullede dyr, men små har de alle været. Der har iøvrigt også været geder; der er ihvertfald fundet enkelte gedestejler. Desværre er det vanskeligt at skelne fåre- og gedeknogler fra hinanden, men visse karakterer i kraniet og i mellemhånd og -fod kan identificere dem. Imidlertid findes der tilsyneladende ingen gedeknogler fra andre dele af kroppen, så gedestejlerne kan måske forklares ved at gedehorn har været indført som råmateriale for hornmageren. At der har fundet handel sted med den slags råmateriale viser tilstedeværelsen af et stykke rensdyrtak. Rensdyret er på dette tidspunkt forlængst forsvundet fra Danmark, således at dette stykke må være importeret, sandsynligvis fra Norge.

Der er fundet rester af følgende arter i knoglematerialet:

Gedde,	<i>Esox lucius</i> L.
Ål,	<i>Anguilla anguilla</i> (L.).
Hornfisk,	<i>Belone belone</i> (L.).
Torsk,	<i>Gadus morhua</i> L.
Kuller,	<i>Melanogrammus aeglefinus</i> (L.).
Lange,	<i>Molva molva</i> (L.).
Aborre,	<i>Perca fluviatilis</i> L.
Fjæsing,	<i>Trachinus draco</i> L.
Rødspætte	<i>Pleuronectes platessa</i> (L.).
eller skrubbe	<i>Platichthys flesus</i> (L.).
Tanggås,	<i>Anser anser domesticus</i> L.
Gråand,	<i>Anas platyrhynchos</i> L.
Skeand,	<i>Spatula clypeata</i> (L.).
Tamhøne,	<i>Gallus gallus domesticus</i> L.
Kalkun,	<i>Meleagris gallopavo</i> L.
Hare,	<i>Lepus europaeus</i> Pal.
Hund,	<i>Canis familiaris</i> L.
Kat,	<i>Felis domesticus</i> L.
Svin,	<i>Sus domesticus</i> L.
Kronhjort,	<i>Cervus elaphus</i> L.
Rensdyr,	<i>Rangifer tarandus</i> (L.).
Tamokse,	<i>Bos Taurus</i> L.
Får,	<i>Ovis aries</i> L.
Ged,	<i>Capra hircus</i> L.
Hest,	<i>Equus caballus</i> L.